

FORMOVANIE REGIONÁLNEHO POVEDOMIA A JEHO ÚLOHA V REGIONÁLNOM ROZVOJI SO ZRETEĽOM NA SLOVENSKO- POĽSKÝ PRIHRANIČNÝ REGIÓN

Richard Nikischer

Abstract

In the era of globalization regions have to compete between them for resources. Ultimate success of the region in competition largely depends on the mobilization of the regional manpower. Mobilization in favor of common goals can only be achieved through positive identification of society. If the goal is to develop the region, then it is inevitable positive identification of the regional population with its region. Moreover, according to a constructivist approach to the region is the existence of a regional identity prerequisite for the existence of the region in practice. This paper is particularly devoted to regional consciousness and its impact on the regional development. The first part of the paper discusses further the concept of regional identity and its role in regional development, in the second part we apply theoretical knowledge to the research on the regional consciousness of the inhabitants of the Slovak-Polish border region. Region is due to the availability of the data defined as Slovak-Polish border NUTS III regions.

Keywords: regional consciousness, regional development, identity of the region, soft factors of development, identification process, Slovak-Polish border region

Úvod

Pre aktiváciu endogénneho potenciálu rozvoja akéhokoľvek regiónu je potrebná vzájomná pozitívna identifikácia jeho obyvateľstva, pretože bez identifikácie nemôže dojsť ku kolektívnej akcii (Della Porta, Diani, 1999), prostredníctvom ktorej sú dosahované rozvojové ciele. Identita, povedomie, sociokultúrny potenciál či participácia, sú rozličné termíny vyjadrujúce v zmysle „mäkkých“ faktorov regionálneho rozvoja jednu spoločnú vec – sunáležitosť obyvateľstva a jeho potenciál pre dosahovanie spoločných cieľov, ktoré zďaleka nemusia byť iba rýdzo ekonomického charakteru. Samozrejme, rozvoj regiónu v akejkoľvek forme môže neskôr generovať zvýšenie reálnych príjmov jeho obyvateľstva. Regionálne povedomie v príspevku vnímame ako synonymum regionálnej identity obyvateľstva, teda ako tú zložku regionálnej identity, ktorá vyjadruje obojstranný dialektický vzťah medzi životným priestorom (v našom prípade regiónom) a spoločnosťou (Paasi, 1986). Regionálne povedomie teda spája ľudí (a odlišuje ich od ostatných) na základe podobného vzťahu ku konkrétnemu regiónu, k jeho komplexnej podstate, ktorá je reprezentovaná identitou regiónu.

Osoby s podobným vzťahom k regiónu majú zvyčajne aj podobné predstavy o smerovaní regiónu a jeho rozvoji. Regióny, ktorých obyvateľstvo sa s nimi výraznejšie identifikuje, majú vyšší rozvojový potenciál, pretože čím vyššia je identifikácia osôb so spoločnými hodnotami (čím homogénnejšia je identita určitého spoločenstva), tým je kooperácia v rámci skupiny jednoduchšia, efektívnejšia a účinnejšia, tzn. spoločnosti, ktorých členovia sa výraznejšie identifikujú so spoločnými hodnotami, sú zvyčajne vitálnejšie (Tyler, Blader, 2000; Nikischer, 2012a).

Akokoľvek, vyššia miera regionálneho povedomia musí byť podporená ďalšími rozvojovými faktormi, pokiaľ má byť rozvojový proces efektívny. Relevanciu mäkkých faktorov rozvoja v regionálnom rozvoji však nemožno spochybňovať, napriek tomu im príliš neoliberálne orientovaný nový regionalizmus nevenuje dostatočnú pozornosť (Frisvoll, Rye, 2009), pritom práve on zdôrazňuje význam regiónu ako optimálnej teritoriálnej platformy ekonomického rozvoja (Saxenian, 1996; Storper, 1997) a to aj na základe aglomerácie ľudského potenciálu. Ak vnímame regióny ako sociálne konštrukcie (napr. Bourdieu, 1980; Murphy, 1991; Taylor, 1991; Sack, 1997; Paasi, 2002; Häkli, 2008), formované na základe vzájomnej identifikácie jednotlivých časopriestorovo prepojených aktérov, potom za regióny možno považovať aj účelové priemyselné okrsky alebo klastre (pozri MacLeod, 2001). Ich výkonnosť je taktiež okrem efektu aglomeračných výhod (podobného vzťahu k časopriestoru) podmienená aj mierou identifikácie jednotlivých aktérov so spoločnými hodnotami a cieľmi. V tomto zmysle možno pozorovať istú paralelu aj medzi efektívnym fungovaním podniku a efektívnym rozvojom regiónu, kde je rozvojový potenciál podmienený identifikáciou so spoločnými hodnotami.

V ďalšom texte sa pokúsime demonštrovať, že mäkké faktory rozvoja, nemusia byť vždy až natoľko „mäkké“. V prvej časti príspevku uvedieme koncept regionálnej identity a jej úlohy v regionálnom rozvoji, pričom sa budeme sústrediť predovšetkým na regionálne povedomie obyvateľstva. V druhej časti detailnejšie preskúmate mieru regionálneho povedomia v slovensko-poľskom prihraničnom regióne (hrubo vymedzeného na základe slovensko-poľských prihraničných samosprávnych krajov) a to na základe dát získaných v rámci medzinárodného výskumného programu ISSP.

Regionálna identita obyvateľstva ako faktor rozvoja

Termín identita sa začína výraznejšie presadzovať v 80. rokoch 20. storočia, spolu so zrodením rasy, triedy a pohlavia ako „Svätej Trojice“ kritickej literatúry a kultúrnych štúdií, tvorí jednu z unifikujúcich tém sociálnych vied a nič nenaznačuje tomu, že by mal v najbližšej dobe stratiť niečo zo svojho spoločensko-akademického významu (Brubaker, Cooper, 2000; Jenkins, 2008). Podobne, o regionálnom povedomí hovoril už napr. Morgan (1939), problematika

regionálneho povedomia je však aktuálna aj v súčasnosti (Paasi, 2003), či už ide o oblasť politického rozhodovania, regionálneho rozvoja a plánovania, medzinárodných vzťahov, športu atď. Otázka regionálneho povedomia (a regionálnej identity všeobecne) dokonca získava na dôležitosti, z dôvodu pretrvávajúceho paradoxu éry globalizácie, keď sa do protikladu dostávajú homogenizujúce globalizačné sily a pretrvávajúca kultúrna heterogenita (Meyer, Geschiere, 2003).

Regionálne povedomie obyvateľstva v sebe zahŕňa psychickú, sociálnu a geografickú dimenziu, preto je pre jeho výskum potrebné spojenie geografických a sociálno-psychologických znalostí (Nikischer, 2012a), len tak totiž môžeme správne pochopiť dialektické prepojenie ľudského vedomia a percepcie s konkrétnym časopriestorom. Sociálno-psychologický pohľad na problematiku identity nás obohacuje o poznanie, ako jednotlivci vnímajú samých seba ako členov rozličných skupín (Burke, Stets, 2009), napríklad aj regionálnych spoločností.

Vzťah konkrétneho objektu (živého či neživého) k územiu je vždy jedinečný. Pri živých objektoch je okrem absolútnej polohy vyjadrený aj abstraktným duševným vzťahom jedinca ku konkrétnemu priestoru, pričom sa tento prejavuje v konkrétnom rozhodovaní a činnosti individuality (Paasi 1986). Táto jedinečnosť je charakterizovaná regionálnou identitou jednotlivca. Na základe totožnosti resp. odlišnosti jednotlivých identít sa formuje regionálna identita spoločenstva, ktorá je v konštruktivistickom poňatí regiónu aj jeho hlavným a nevyhnutným konštituujuúcim prvkom. Regionálna identita je tak zdrojom a aj výstupom regiónov. Podobne, regióny a regionálna identita sú zdrojom a aj výstupom ľudskej aktivity (Del Biaggio, 2010). Regionálna identita má schopnosť generovať ľudskú akciu resp. činnosť a práve preto je regionálna identita (povedomie) obyvateľstva dôležitým faktorom regionálneho rozvoja, nech už hovoríme o regiónoch akejkolvek mierky a hierarchickej úrovne. Podľa A. Paasiho (1986, s. 132) má regionálna identita dve základné dimenzie – regionálnu identitu obyvateľstva a identitu regiónu. Regionálna identita obyvateľstva predstavuje jeho regionálne povedomie, teda abstraktný duševný vzťah človeka k regiónu. Identita regiónu je tým, čím je región v očiach spoločnosti (žijúcej v danom regióne ale aj mimo neho), jeho podstatou, tým, čo ho odlišuje od ostatných regiónov a dáva mu spoločenský význam. Vyjadruje teda aktuálny stav regiónu, na základe ktorého sú generované spoločenské významy. Na základe identity regiónu je región reflektovaný spoločnosťou a uchopiteľný v spoločenskej praxi (Paasi 2002).

Globalizácia a úpadok národného štátu ešte zvyšujú dôležitosť regionálnej identity a jej dopad na ekonomický rozvoj územných celkov (Terlouw, 2009). Na prosperitu a rozvoj regiónov majú priamy dopad obe spomínané dimenzie regionálnej identity. Regionálna identita obyvateľstva má schopnosť generovať kolektívnu akciu, na základe spoločných hodnôt a cieľov individualít. Naopak, jej

nedostatočná miera môže spôsobovať pasivitu obyvateľstva (Zimmerbauer, 2011). Identita regiónu zase ovplyvňuje rozvoj regiónu prostredníctvom jeho imidžu.

Imidž je súčasťou identity regiónu, tú rozčleňuje Paasi (1986) na „objektívnu“, ktorej charakter určuje vedecká obec vo svojich výstupoch a na „subjektívnu“, ktorá je tvorená práve vonkajším (obraz regiónu v očiach spoločnosti žijúcej mimo región) a vnútorným (obraz región v očiach jeho obyvateľov) imidžom regiónu. Geografickú znalosť produkovanú vedeckou obcou však možno z dôvodu relevancie problematiky *imaginative geographies* (Nikischer, 2012b) považovať iba za „kvázi objektívnu“ a netreba ju preto osobitne vyčleňovať z poddimenzie imidž regiónu. Naopak, objektívnosť či neobjektívnosť identity regiónu je daná skôr formou vzťahu človek-geografický priestor než formálnym statusom geografickej znalosti, na základe ktorej by mala byť štruktúrovaná „objektívna“ identita regiónu. Najlepšie totiž pozná identitu regiónu osoba, ktorá s ním žije v dlhodobom obojstrannom spojení a spoznáva priestor okolo seba nesprostredkvané, priamo svojimi zmyslami. Z tohto humanistického, ale celkom praktického pohľadu na problematiku objektivity geografickej znalosti a identity regiónu vyplýva, že objektívna identita regiónu existuje vo vedomí danej regionálnej spoločnosti. Tá je sama súčasťou identity regiónu a cielene ju formuje tým, že pretvára seba a svoje prostredie takým spôsobom, aby si vytvorila čo najpozitívnejší vonkajší imidž. To však nie je možné, pokiaľ je miera regionálnej identity obyvateľstva na nízkej úrovni a región trpí krízou identity. Z toho je jasné, že pokiaľ ide o konzekvencie regionálnej identity na regionálny rozvoj, obe jej dimenzie sa pretínajú a efektívny regionálny rozvoj nemôže byť dosiahnutý bez dostatočnej miery regionálneho povedomia či patričnej identity (imidžu regiónu). Kolektívne ciele sa dosahujú pomocou kolektívnej akcie a tá je skupinovou (tímovou) záležitosťou. Regióny (tvorené konkrétnymi ľuďmi s patričnou spotrebou zdrojov) medzi sebou navzájom súťažia o obmedzené zdroje (Keating, 1998; MacLeod, 2001), od výkonnosti regiónov závisí reálny príjem regionálnej spoločnosti, preto je formovanie pozitívnej regionálnej identifikácie záležitosťou nanajvyšš závažnou.

Regionálna identita je chápaná ako faktor rozvoja aj v početnej literatúre, najmä za posledných 10 rokov sa články na spomínanú tematiku množia. Pomerne veľké množstvo priestoru je venované regionálnej identite ako nástroju regionálneho plánovania a rozvoja v periodiku *European Planning Studies* (napr. Amdam, 2002; Raagmaa, 2002; Adam, 2003; Hospers, 2006; Zimmerbauer, 2011). Vplyv národnej identity na ekonomický rozvoj prezentujú Bond, McCrone a Brown (2003). Mäkkými faktormi rozvoja a ich postavením v rámci nového regionalizmu sa zaoberajú napr. Frisvoll a Rye (2009) či Hadjimichalis (2006). Smith (2006) študuje vzťahy medzi strategickým plánovaním a regionálnou identitou v prešovskom regióne.

Pri štúdiu akýchkoľvek identít musíme dôrazne rozlišovať pojem identifikácia a identita. Sociológovia Avanza a Laferté (2005) pod identifikáciou

chápu spoločenskú činnosť, v rámci ktorej sociálne inštitúcie vplyvajú na jednotlivcov a identifikujú ich (formujú ich identitu) s konkrétnym sociálnym prostredím, nasledujúc pritom kodifikované spoločenské praktiky a techniky. Identifikácia je nepretržitý a nikdy nekončiaci proces, pri ktorom dochádza k formovaniu identity subjektu (povedzme človeka) a k neustálemu posunu jeho spoločenskej a časopriestorovej pozície. Identita naopak vyjadruje momentálnu pozíciu subjektu v spoločnosti a jeho okamžitý vzťah k časopriestoru (Nikischer, 2012a). Pre regionálny rozvoj je z tohto pohľadu rozhodujúci proces identifikácie jednotlivcov s regiónom, ktorý sa odohráva v určitom sociálno-priestorovom kontexte. Z procesu formovania identít (identifikácie) neskôr vyplývajú konkrétne časopriestorovo situované ľudské činnosti (akcie), ktoré sú výsledkom momentálnych identít jednotlivcov resp. spoločenských skupín. Proces identifikácie tak má vplyv na to, ako budú v budúcnosti ľudia konať na základe svojej identity. Preto je formovanie pozitívneho regionálneho povedomia „investíciou“ do budúcnosti, ktorá sa neskôr bude nepretržite prejavovať v správaní jednotlivých aktérov. Od procesu identifikácie závisí, či budú jednotlivci ochotní konať v prospech (neprospech) regiónu a aj to, aká bude miera ich aktivity. Ako hovoria Burke a Stets (2009), identity majú svoje štandardy, ktoré jednotlivci poskytujú návod ako sa správať v konkrétnych situáciách. Samozrejme, regionálna identita obyvateľstva je len jednou z komplexu sociálnych identít (v prípade regionálneho povedomia skôr sociálno-priestorových identít), ktorými ovplyvňuje každý jednotlivec. Je však tou zložkou identity jednotlivca, ktorá priamo definuje jeho citový vzťah k regiónu a tým pádom aj to, či je konkrétny jednotlivec ochotný akceptovať regionálne štruktúry a či je pre neho región významný. Jednotlivci totiž konajú v prospech (neprospech) vecí, ktoré sú pre nich významné, ostatné, bezpredmetné záležitosti, nedokážu aktivizovať ľudský potenciál. Raagmaa (2002) hovorí, že pozitívny vzťah k regiónu je ako láska, ktorá dáva ľuďom ohromnú silu a motiváciu a tí sú preto občas ochotní konať na základe svojho regionálneho povedomia neuveriteľné veci (napríklad aj položiť život za svoju vlasť).

Ľudia sa z regiónmi identifikujú z dvoch hlavných dôvodov. Po prvé, hľadajú pocit bezpečia, ktorý nie je dosiahnuteľný bez uvedomenia si svojho „miesta“ na tomto svete. Región (okrem iných spoločenských kategórií) teda ľuďom poskytuje možnosť sebazaradenia sa (Raagmaa, 2002). Agnew (2001) hovorí, že regionálne založená identita poskytuje stabilitu a pocit bezpečia v konštantne meniacej sa spoločnosti. Druhým dôvodom identifikácie je dosahovanie cieľov pomocou kooperácie v rámci skupiny a možnosť sebarealizácie (Raagmaa, 2002; Jackson, 2011). Regionálnu identitu musí mať každý človek, tento fakt vyplýva z existencie nutného vzťahu človek/priestor. Charakter tohoto vzťahu však môže byť rôzny, avšak, v záujme obyvateľov regiónu by malo byť spolupracovať na rozvoji regiónu a tým zvyšovať svoje reálne príjmy, poprípade chrániť regionálne zdroje. Regionálna identita má schopnosť aktivizovať jednotlivcov a spájať ich v rámci dosahovania spoločných cieľov.

Územia s pretrvávajúcou krízou identity, nedokážu obstať v konkurenčnej súťaži a ani ochrániť svoje zdroje. Potreba regionálnej identifikácie teda vychádza už z prostého faktu vzájomnej blízkosti jednotlivých regionálnych aktérov, z ktorej by mali vyplývať podobné „vyššie“ záujmy. Tie sú však často ignorované a potlačované do úzadia, z dôvodu existencie iných foriem spoločenských identít (napr. etnická, rasová, náboženská, triedna a pod.), ktoré štiepia regionálnu spoločnosť na „nás“ a „tých druhých“. Účinná rozvojová stratégia musí dokázať presadiť zvýraznenie a posilnenie regionálnej (rozumej „čisto územnej“ identity) na úkor ostatných sociálnych identít. Podobne, musí byť schopná aktivizovať činnosť jednotlivcov na základe ich regionálnej identity, aktivita musí byť teda sústredená v prospech rozvoja regiónu a nie v prospech presadenia čiastkových cieľov sociálnej skupiny vytvorenej na základe inej než regionálnej identifikácie.

Hovorili sme už, že regionálna identita je zdrojom i výstupom regiónov. Tento fakt rovnako platí pre obe dimenzie regionálnej identity. Na základe regionálneho povedomia a identity regiónu sú regióny udržiavané v čase, prostredníctvom reprodukcie regionálneho povedomia a udržiavania regionálnych symbolov a k nim pridružených významov. A opačne, regionálne povedomie a identita regiónu sú udržiavané a reprodukované v čase prostredníctvom existujúcich regionálnych inštitúcií (formálne i neformálne), teda prostredníctvom sociálno-priestorového kontextu, ktorému je jedinec vystavený počas procesu sociálnej identifikácie. Regionálna identita a región sú teda v konštruktivistickom chápaní dve strany jednej mince, ktoré sú navzájom prepojené a neodlúčiteľné. Obe sú základom pre rozlišovanie vzniku regiónov „zhora“ a „zdola“. Prvý príklad, keď regionálne povedomie a identita regiónu (identita v zmysle existujúceho fyzickogeografického alebo sociálneho elementu, ktorý takýto zatiaľ neformálny región odlišuje od ostatných regiónov) generuje formálne regióny, nazývame vznik regiónu „zdola“. Tento pohľad na vznik regiónov prevažuje aj v Paasiho teórii inštitucionalizácie regiónov (Paasi, 1986), aj keď, samotná teória zahŕňa aj vznik regiónov „zhora“. Ten je charakterizovaný zámerným vytvorením formálnych inštitúcií, nasledovaným (v ideálnom prípade) vznikom regionálneho povedomia.

Posilnenie regionálneho povedomia (v každom smere) posilňuje i región ako kategóriu spoločenskej praxe. Efektívny rozvoj regiónu predpokladá existenciu pozitívneho regionálneho povedomia, ktoré dokáže uviesť jednotlivcov do činnosti v prospech regionálneho rozvoja. Regionálne ciele však musia byť nadradené cieľom vychádzajúcim z existencie iných sociálnych identít, preto spravidla existuje vyššia miera regionálneho povedomia a aj vyššia ochota jednať v prospech regionálnych cieľov v regiónoch s homogénnejšou sociálnou skladbou (najmä čo sa týka tých charakteristík spoločnosti, ktoré bývajú často využívané v politike identít a ktoré sú zdrojom medziskupinovej nevraživosti). Nevyhnutnou vlastnosťou regionálnych elít by preto mala byť ich schopnosť nachádzať také elementy regiónu, ktoré sú blízke čo najširšej vrstve regionálnej populácie a na

ktorých sa dá budovať pozitívne regionálne povedomie a tiež tradícia regiónu. Prioritnou úlohou pre nastavenie vhodnej rozvojovej stratégie je však určenie strategického rozvojového cieľa. Je hlavným cieľom regiónu pretrvať v čase? Je hlavným cieľom regiónu zvýšiť životný štandard svojho obyvateľstva? Je hlavným cieľom regiónu efektívne kontrolovať a ochrana regionálnych zdrojov? Existencia každého formálneho regiónu je podmienená jeho spoločenským významom (účelom existencie), ktorý je súčasťou jeho regionálnej identity. Regionálne povedomie by preto malo byť budované na takých princípoch, ktoré zodpovedajú spoločenskému významu regiónu a simultánne so zmenou spoločenského významu regiónu, by malo dochádzať k výmene elementov, na základe ktorých je regionálne povedomie budované. Identita regiónu (imidž) a jeho spoločenský účel je v prípade úspešných regiónov zosúladený a zodpovedá potrebám a cieľom svojho obyvateľstva, na základe ktorých je formované regionálne povedomie.

Regionálne povedomie obyvateľov slovensko-poľského prihraničia

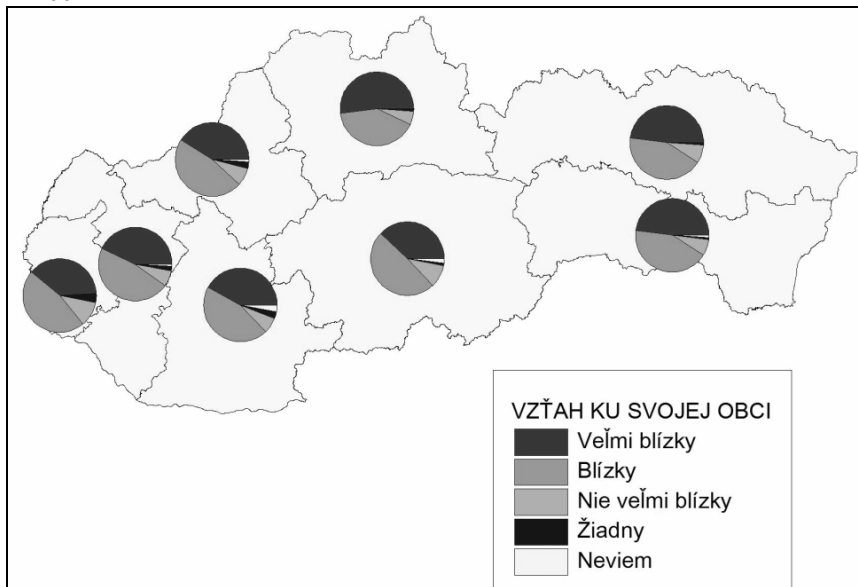
Podobne ako Krystián Heffner (1998) rozumieme v príspevku pod prihraničným regiónom územie rozprestierajúce sa pozdĺž jednej strany štátnej hranice. Pri kultúrno-geografickom prístupe k štúdiu regionálnych identít je vhodné vymedziť slovensko-poľské prihraničie na základe prihraničných tradičných (kultúrno-historických) regiónov Slovenska. Vymedzenie na základe kultúrnych regiónov je vhodné najmä pri výskume identity jednotlivých kultúrnych celkov (pozri Nikischer, 2012c). V tejto časti príspevku sa budeme bližšie zaoberať druhou dimenziou regionálnej identity – regionálnou identitou obyvateľov slovensko-poľského prihraničia (jeho regionálnym povedomím). Údaje, na základe ktorých analyzujeme mieru regionálneho povedomia obyvateľstva, pochádzajú z medzinárodného výskumného programu ISSP 2003 „Národná identita II“. ISSP (International Social Survey Programme) je medzinárodný výskumný projekt primárne určený na zber sociálnych dát takým spôsobom, aby bola maximalizovaná ich medzinárodná zrovnateľnosť a zrovnateľnosť z časovej perspektívy (Vlachová, 1996). Preto je výber respondentov koncipovaný takým spôsobom, aby bola výsledná vzorka reprezentatívna vzhľadom k celej národnej populácii. Ďalšia parcializácia vzorky na základe špecifických kritérií (napr. na základe miesta bydliska respondenta) preto čiastočne znižuje výpovednú hodnotu analýzy (Nikischer, 2012a). V príspevku budeme analyzovať regionálne povedomie obyvateľov jednotlivých samosprávnych krajov Slovenska, sústrediť sa pritom budeme na slovensko-poľské prihraničné kraje – Žilinský samosprávny kraj (ďalej aj ŽSK) a Prešovský samosprávny kraj (ďalej aj PSK).

Regionálne povedomie vyjadruje charakter vzťahu človeka k určitému regiónu. V rámci programu ISSP sa zisťoval vzťah respondentov k ich obci, k ich regiónu, k Slovensku a k Európe. Zber údajov bol v rámci programu ISSP 2003 realizovaný na Slovensku až na začiatku roku 2004, teda tesne pred vstupom

Slovenska do EÚ. Keďže je regionálna identifikácia kontinuálnym procesom, prezentované údaje vyjadrujú mieru regionálneho povedomia obyvateľstva v roku 2004, prezentované čísla preto nemožno vo vzťahu k súčasnosti chápať absolútne. Na základe dostupných údajov sa javí, že najbližší vzťah k svojej obci (najvyššiu mieru lokálneho povedomia, pri troche terminologickej voľnosti) majú v rámci Slovenska obyvatelia ŽSK (obr. 1). Veľmi blízky vzťah k obci vyjadrilo až 52,4 % respondentov. Vysoká miera lokálneho povedomia bola zaznamenaná aj v Prešovskom kraji, kde veľmi blízky vzťah k svojej obci deklarovalo 48,2 % opýtaných. Veľmi blízky alebo blízky vzťah k svojej obci uviedlo až 93,2 % (ŽSK) resp. 91,1 % (PSK) opýtaných. Okrem nami sledovaných krajov bola vyššia miera lokálneho povedomia zaznamenaná aj v Košickom kraji. V rámci celého Slovenska platí, že so svojou obcou sa výraznejšie identifikujú obyvatelia vidieckych sídiel, než obyvatelia tých mestských. Na základe výsledkov výskumu sa javí, že v ŽSK a PSK existuje z pohľadu regionálneho povedomia obyvateľstva pomerne výrazný potenciál pre lokálny rozvoj. Nižšia dynamika lokálneho rozvoja je tak v konkrétnych prípadoch spôsobená skôr nevhodne formovanou identitou obce alebo širšieho regionálneho celku.

Obr. 1: Vzťah obyvateľstva regiónov NUTS III ku svojej obci v roku 2004.

Figure 1: The relationship of NUTS III region inhabitants with their municipality in 2004

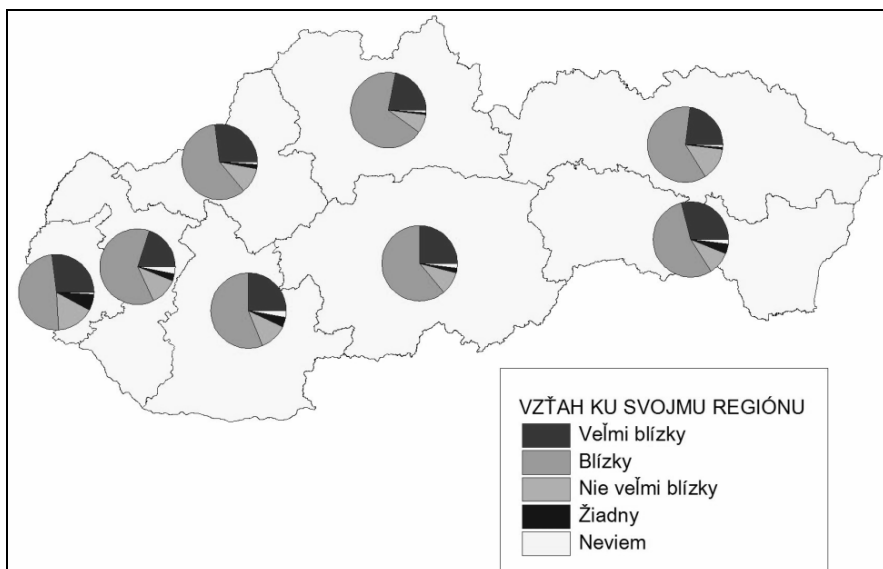

Zdroj: ISSP 2003

Ku svojmu regiónu majú obyvatelia Slovenska menej intenzívny vzťah ako ku svojej obci (obr. 2). V dotazníku bol pojem región dosť nejednoznačne špecifikovaný ako kraj alebo okres. Vzťah respondentov k regiónu mohol byť úplne odlišný, keby bol región špecifikovaný ako tradičný, kultúrno-historický región. V tomto prípade by sme zrejme boli svedkami aj vyšších medziregionálnych disparít v miere regionálneho povedomia. Na druhej strane, keď analyzujeme identitu ako faktor regionálneho rozvoja, je vhodnejšie zisťovať vzťah k regiónu, ktorý ovplyvňuje určitou mierou teritoriálnej administrácie, teda k určitému teritóriu (Wilde, 2008). Obyvatelia Žilinského kraja pociťujú vyššiu mieru regionálneho povedomia, než obyvatelia ostatných krajov Slovenska. Ich vzťah k regiónu je však, podobne ako u celoslovenskej populácie, menej intenzívny než vzťah k obci. Veľmi blízky alebo blízky vzťah k svojmu regiónu uviedlo 91,2 % respondentov zo ŽSK. Oveľa nižší bol (ako v prípade vzťahu k obci) podiel tých, ktorí pociťujú k svojmu regiónu veľmi blízky vzťah – 22,4 %. V prípade obyvateľov PSK je ich vzťah k regiónu ešte menej intenzívny, podiel opýtaných s veľmi blízkym alebo blízkym vzťahom k regiónu tvoril 85 %, čo bol dokonca celoslovenský podpriemer.

Obr. 2: Vzťah obyvateľstva regiónov NUTS III k svojmu regiónu v roku 2004

Figure 2: The relationship of NUTS III region inhabitants with their county in 2004

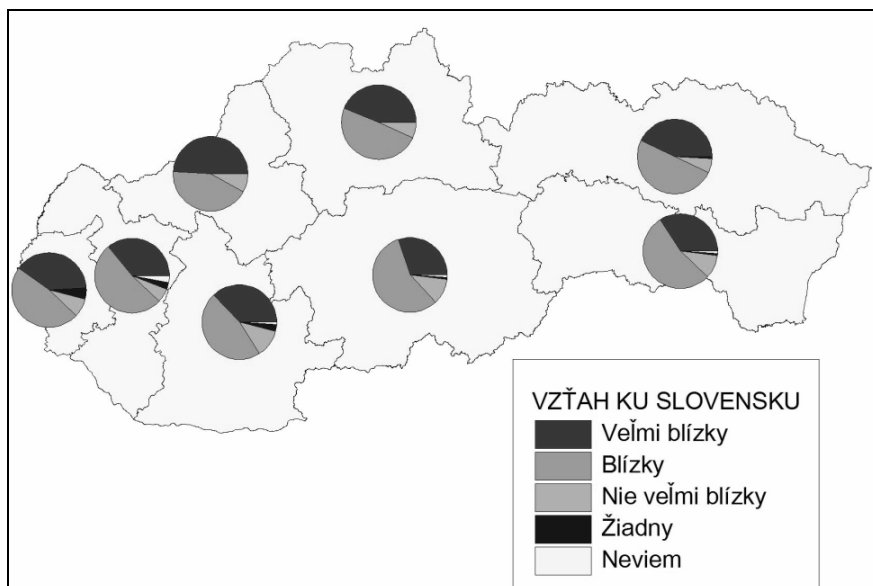

Zdroj: ISSP 2003

V prípade vzťahu k regiónu sa už prejavovalo národnostné zloženie obyvateľstva v rámci jednotlivých regiónov, pretože obyvateľstvo regiónov s vyšším zastúpením obyvateľov maďarskej národnosti vykazovalo o niečo nižšie regionálne povedomie. ŽSK je regiónom s pomerne homogénnou národnostnou štruktúrou, navyše, región v rámci svojho teritória spája štyri kultúrno-historické regióny so silnou tradíciou (Liptov, Orava, Kysuce, Turiec) bez toho, aby bolo ich územie neprirodzené rozdelené krajskou hranicou. To iste prispieva k vyššej miere regionálneho povedomia obyvateľstva. Regionálne povedomie obyvateľov Slovenska je nižšie než lokálne alebo národné aj z dôvodu pomerne častej zmeny okresných, obvodných či krajských hraníc a nejasnej spoločenskej úlohy týchto teritoriálnych celkov, ktorá takisto často podliehala zmenám (rozsah kompetencií, vznik a zánik inštitúcií a orgánov a pod.). Identita týchto teritórií preto zatiaľ nebola dostatočne vyprofilovaná a podobne ani teritoriálne povedomie nemohlo byť na základe tejto identity výraznejšie formované. Nakoľko ide o regióny vytvorené „zhora“, regionálne povedomie bolo formované na základe identity regiónu – jej nejasná profilácia (spoločenský význam regiónu a existencia spoločných prvkov, na základe ktorých by prebiehala identifikácia obyvateľstva) a krátka existencia regiónu je príčinou pomerne nízkeho regionálneho povedomia.

Obr. 3: Vzťah obyvateľstva regiónov NUTS III k Slovensku v roku 2004

Figure 3: The relationship of NUTS III region inhabitants with Slovakia in 2004

Zdroj: ISSP 2003

Ku Slovensku majú obyvatelia Slovenska bližší vzťah ako k svojmu regiónu, ich vzťah ku krajine je však o niečo slabší ako ich vzťah k obci. Podobne je tomu aj u obyvateľov Žilinského a Prešovského kraja. Na obr. 3 si môžeme všimnúť, že obyvateľstvo severných krajov Slovenska (ŽSK, PSK a Trenčiansky sam. kraj) sa vyznačuje silným národným povedomím, čo je dané aj národnostnou homogenitou obyvateľstva týchto krajov. Maďarská menšina sa totiž so Slovenskom identifikuje v oveľa nižšej miere než majoritné obyvateľstvo, 42 % Slovákov má k svojej krajine veľmi blízky vzťah, rovnaký vzťah uvádza iba necelých 14 % Maďarov. Na základe realizovaného prieskumu sa javí, že obyvateľstvo ŽSK vykazuje silné regionálne povedomie od lokálnej až po národnú úroveň. Veľmi blízky vzťah k svojmu štátu deklaruje takmer 44 % opýtaných zo ŽSK a 43 % respondentov z PSK. Ak pripočítame aj respondentov s blízkym vzťahom ku svojej krajine, zistíme, že pozitívny vzťah k Slovensku má 93 % respondentov z oboch krajov, pričom v rámci celého Slovenska má rovnaký vzťah k svojej krajine 89 % opýtaných (Nikischer, 2012c). Pre spoločenskú prax z toho vyplýva jednoduchý, ale zároveň závažný fakt, že obyvatelia slovensko-poľského prihraničia sú loajálnejší k celoštátnym cieľom a v prípade potreby sú viac ochotní mobilizovať sa v prospech ich naplnenia, ako obyvatelia niektorých iných regiónov (to je aj jeden z dôvodov, prečo vedie trasa diaľnice D1 práve severoslovenským koridorovým regiónom). Národná identita obyvateľstva slovensko-poľského prihraničia je tiež vo veľkej miere formovaná na základe klasických slovenských národných symbolov ako sú Tatry, Kriváň či Matica slovenská. Naopak, napríklad pre občanov maďarskej národnosti je najsilnejším symbolom most Márie Valérie v Štúrove (Kolektívne identity na súčasnom Slovensku 2003).

K európskej identite zatiaľ neexistuje vymedzený durabilný vzťah, každopádne je európske povedomie obyvateľov Slovenska značne slabšie než vzťah obyvateľstva k ostatným spomínaným mierkam (Nikischer, 2012a). V rámci programu ISSP bol v roku 2004 zisťovaných vzťah obyvateľov k Európe ako ku svetadielu a nie ako k Európskej únii. Identity oboch spomínaných entít však obsahujú množstvo spoločných komponentov, preto výraz „Európa“ vyvoláva často u ľudí asociácie na Európsku úniu a opačne. Akokoľvek, vzťah respondentov k Európe bol na nižšej úrovni, než ich vzťah k obci, regiónu či krajine. Vyššiu mieru povedomia opäť vyjadrili respondenti zo ŽSK, 18,6 % z nich má k Európe veľmi blízky vzťah. Rovnaký vzťah k Európe malo 17 % opýtaných z PSK. Veľmi blízky alebo blízky vzťah k Európe vyjadrilo 77,9 % opýtaných zo ŽSK a 70,6 % respondentov z PSK. Tento vzťah uviedlo 71,5 % opýtaných z celoslovenskej vzorky. Aj keď obyvatelia ŽSK vykazujú vyššiu mieru európskeho povedomia, zároveň sa javí, že sú výraznejšie pronárodne než proeurópsky orientovaní, ako celoslovenská populácia. 15,2 % respondentov zo Žilinského kraja si myslí, že európska vláda by mala mať vyššiu moc ako vláda národná, 31,8 % sa domnieva, že by to malo byť opačne. Za väčšiu moc európskej vlády je 17,7 % opýtaných Slovákov a za vyššiu moc slovenskej vlády 24,0 % opýtaných zo Slovenska.

Záver

Regionálne povedomie obyvateľstva je tou zložkou regionálnej identity, ktorá má potenciál aktivizovať jednotlivcov a spoločenské skupiny v neobmedzenej miere. Závisí iba od miery a charakteru regionálneho povedomia, čo sú jednotlivci (skupiny) ochotní urobiť v prospech naplnenia regionálnych cieľov a potrieb regiónu. Pre formovanie silného a pozitívneho regionálneho povedomia je preto dôležité, aby sa rozvojové ciele regiónu zhodovali s cieľmi a potrebami jeho obyvateľstva. Spoločenský význam (účel existencie) formálnych regiónov, musí byť v jasnej zhode s identitou regiónu, ktorá by mala byť formovaná na základe ďalších sociálnych identít jednotlivcov a potrieb z týchto identít vyplývajúcich. Keď proces regionalizácie zohľadňuje sociálnu realitu, je potom ľahšie v existujúcich regiónoch formovať pozitívne regionálne povedomie. V iných prípadoch je nutné presadzovať posilnenie regionálnej identity na úkor ostatných sociálnych identít, čo je vždy náročný a z dlhodobého hľadiska neutržateľný proces, keď skôr či neskôr dochádza k zmene identity regiónu na základe potrieb spoločenskej reality. Regionálne povedomie a identita regiónu sú navzájom previazané dimenzie, ktoré nemožno formovať oddelene.

Obyvateľstvo slovensko-poľského prihraničia vykazuje na základe dostupných dát pomerne silné regionálne povedomie, predovšetkým vo svojej západnej časti - v Žilinskom samosprávnom kraji, kde respondenti vyjadrili vysokú mieru lokálneho, regionálneho i národného povedomia v porovnaní s obyvateľstvom ostatných krajov Slovenska. Najsilnejší vzťah má obyvateľstvo prihraničia k svojej obci a ku Slovensku, s regionálnymi územnými celkami ako kraj či okres sa obyvateľstvo identifikuje v menšej miere. K európskej identite zatiaľ nebol sformovaný trvanlivejší vzťah, čo vyplýva aj z nejasného charakteru samotnej identity.

Príspevok vznikol v rámci grantu GA UK Regionální identita v slovensko-poľském pohraničí (č. 587712) a grantu GA ČR Formování územních identit v oblastech s intenzívně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech (č. P404/12/1112) a s podporou na dlhodobý koncepčný rozvoj výzkumnej organizácie RVO: 68378025.

Literatúra

Adam, B. 2003. Spatial policies for metropolitan regions: identity, participation and integration. In *European Planning Studies*, roč. 11, č. 6, s. 739-747. ISSN 0965-4313.

Agnew, J. 2001. Regions in revolt. In *Progress in Human Geography*, roč. 25, č. 1, s. 103-110. ISSN 0309-1325.

- Amdam, R. 2002.** Sectoral versus territorial regional planning and development in Norway. In *European Planning Studies*, roč. 10, č. 1, s. 99-111. ISSN 0965-4313.
- Avanza, M., Laferté, G. 2005.** Dépasser la 'construction des identités'? Identification, image sociale, appartenance. In *Genèses*, roč. 61, č. 4, s. 134-152. ISSN 1155-3219.
- Bond, R., McCrone, D., Brown, A. 2003.** National identity and economic development: reiteration, recapture, reinterpretation and repudiation. In *Nations and Nationalism*, roč. 9, č. 3, s. 371-391. ISSN 1354-5078.
- Bourdieu, P. 1980.** L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région. In *Actes de la recherche en sciences sociales*, roč. 35, č. 4, s. 63-72. ISSN 0335-5322.
- Brubaker, R., Cooper, F. 2000.** Beyond Identity. In *Theory and Society*, roč. 29, č. 1, s. 1-47. ISSN 0304-242.
- Burke, P. J., Stets, J. E. 2009.** Identity theory. Oxford: University Press, 2009, 256 s. ISBN 978-0-19-538828-2.
- Del Biaggio, C. 2010.** Theoretical reflection on the making of the Alpine region: the role of transnational networks of local actors on regional identity and institutionalization. In *Fennia*, roč. 188, č. 1, s. 137-148. ISSN 0015-0010.
- Della Porta, D., Diani, M. 1999.** Social movements: an introduction. Oxford: Blackwell, 1999, 326 s. ISBN 0-631-19213-1.
- Frisvoll, S., Rye, J. F. 2009.** Elite discourses of regional identity in a new regionalism scheme: the case of the Mountain Region in Norway. In *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, roč. 63, č. 3, s. 175-190. ISSN 0029-1951.
- Hadjimichalis, C. 2006.** Non-economic factors in economic geography and in new regionalism: a sympathetic critique. In *International Journal of Urban and Regional Research*, roč. 30, č. 3, s. 690-704. ISSN 0309-1317.
- Häkli, J. 2008.** Re-bordering spaces. In *Handbook of political geography*. London: Sage, 2008, s. 471-482. ISBN 978-0-7619-4327-3.
- Heffner, K. 1998.** Kluczowe problemy demograficzno-osadnicze obszarów przygranicznych Polska-Czechy. Opole: PIN Instytut Śląski, 1998, 144 s. ISBN 83-7126-109-8.
- Hospers, G. 2006.** Borders, bridges and branding: the transformation of the Øresund region into an imagined space. In *European Planning Studies*, roč. 14, č. 8, s. 1015-1033. ISSN 0965-4313.
- International Social Survey Programme: National Identity II. 2003.** Cologne: GESIS, 2003 [citované 2012-09-20]. Dostupné z URL <<http://www.issp.org/>>.
- Jackson, J. W. 2011.** Intragroup cooperation as a function of group performance and group identity. In *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, roč. 15, č. 4, s. 343-356. ISSN 1089-2699.
- Jenkins, R. 2008.** Social identity. Third edition. New York: Routledge, 2008, 246 s. ISBN 0-415-44849-2.

- Keating, M. 1998.** The new regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change. Cheltenham: Elgar, 1998, 256 s. ISBN 978-1-85898-527-5.
- MacLeod, G. 2001.** New regionalism reconsidered: globalization and the remaking of political economic space. In *International Journal of Urban and Regional Research*, roč. 25, č. 4, s. 804-829. ISSN 1468-2427.
- Meyer, B., Geschiere, P. 2003.** Globalization and identity: dialectics of flow and closure. Introduction. In *Globalization and identity: dialectics of flow and closure*. Oxford: Blackwell, 2003, 338 s. ISBN 0-631-21238-8.
- Morgan, F. W. 1939.** Three aspects of regional consciousness. In *Sociological Review*, roč. 31, č. 1, s. 68-88. ISSN1467-954X.
- Murphy, A. B. 1991.** Regions as social constructs: the gap between theory and practice. In *Progress in Human Geography*, roč. 15, č. 1, s. 22-35. ISSN 0309-1325.
- Nikischer, R. 2012a.** Teritoriálna identita obyvateľov Česka a Slovenska: formovanie a súčasný stav. Rukopis.
- Nikischer, R. 2012b.** Imaginative geographies: formovanie umelej regionálnej identity. In *Geografický výzkum: příroda a společnost v období krize, workshop doktorandov*. Brno: Geografický ústav.
- Nikischer, R. 2012c.** Regionálna identita v slovensko-poľskom pohraničí. In *Výroční konference české geografické společnosti: nové výzvy pro geografii*. Brno: MU v Brně. Pedagogická fakulta. Katedra geografie.
- Paasi, A. 1986.** The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. In *Fennia*, roč. 164, č. 1, s. 105-146. ISSN 0015-0010.
- Paasi, A. 2002.** Bounded spaces in the mobile world: deconstructing regional identity. In *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, roč. 93, č. 2, s. 137-148. ISSN 0040-747X.
- Paasi, A. 2003.** Region and place: regional identity in question. In *Progress in Human Geography*, roč. 27, č. 4, s. 475-485. ISSN 0309-1325.
- Raagmaa, G. 2002.** Regional identity in regional development and planning. In *European Planning Studies*, roč. 10, č. 1, s. 55-76. ISSN 0965-4313.
- Sack, R. 1997.** *Homo geographicus*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997, 292 s. ISBN 0801855527.
- Saxenian, A. 1996.** Regional advantage: culture and competition in Silicon Valley and Route 128. Cambridge: Harvard University Press, 1996, 240 s. ISBN 9780674753402.
- Smith, S. 2006.** Strategic planning, regional governance and regional identity building in Prešov region. In *Sociológia*, roč. 38, č. 6, s. 483-506. ISSN 0049 – 1225.
- Storper, M. 1997.** The regional world: territorial development in a global economy. New York: Guilford Press, 1997, 338 s. ISBN 978-1-57230-315-7.

Taylor, P. J. 1991. A theory and practice of regions: the case of Europe. In *Environment and Planning D*, roč. 9, č. 2, s. 183-195. ISSN 0263-7758.

Terlouw, K. 2009. Rescaling regional identities: communicating thick and thin regional identities. In *Studies in Ethnicity and Nationalism*, roč. 9, č. 3, s. 452-464. ISSN 1473-8481.

Tyler, T. R., Blader, S. 2000. Cooperation in groups: procedural justice, social identity, and behavioral engagement. Philadelphia: Psychology Press, 2000, 248 s. ISBN 978-1-84169-006-3.

Vlachová, K. 1996. ISSP – International social survey programme. In *Sociologický časopis*, roč. 32, č. 3, s. 382-383. ISSN 0038-0288.

Wilde, R. 2008. International territorial administration: how trusteeship and the civilizing mission never went away. Oxford: Oxford University Press, 2008, 640 s. ISBN 978-0-19-927432-1.

Zimmerbauer, K. 2011. From image to identity: building regions by place promotion. In *European Planning Studies*, roč. 19, č. 2, s. 243-260. ISSN 0965-4313.

THE FORMATION OF REGIONAL CONSCIOUSNESS AND ITS ROLE IN REGIONAL DEVELOPMENT WITH REGARD TO SLOVAK-POLISH BORDER REGION

Summary

Regional consciousness as a soft factor of regional development has ability to mobilize the regional manpower. To activate the endogenous development potential of the region requires positive identification of its inhabitants with the region. Depends on the intensity and nature of regional consciousness, how much individuals (groups) are disposed to do for the benefit of regional goals and the needs of the region. The formation of a strong and positive regional consciousness requires regional development goals consistent with the goals and needs of their populations. Regional consciousness is a component of regional identity. Paasi (1986) in his concept of regional identity distinguishes two dimensions – the identity of the region and regional identity of the inhabitants (regional consciousness). Both of these dimensions have to be in accord, otherwise regional development won't occur. Identity of the region should be based on social relevance of the region and that should be based on the needs of particular individuals and groups. The individual's willingness to shape the future development of region depend on that's person social identity and actual socio-spatial context. Successful regions can provide compatibility between social identities of the individuals (or groups) and socio-spatial identities of the regions. Such territorial units reflect socio-spatial dialectics and are natural sources of the regional consciousness.

Inhabitants of Slovak-Polish border region feel a relatively high rate of the regional consciousness, especially in its western part in the Zilina County. The most intensive relationship inhabitants have with their municipality and country, their relationship to the county is weaker. European consciousness is weak, but durable relationship to the European identity has not created yet.

Mgr. Richard Nikischer

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK

Albertov 6, 128 43 Praha 2

E – mail: richard.nikischer@soc.cas.cz